

A szabadság versei

Domonkos István gyermekverseiről

Bori Imre a jugoszláviai magyar irodalom rövid történetét taglaló könyvében kiemeli, hogy Domonkos István nemzedékének talán leglíraibb egyénisége, „nyelvi energiája, variációs ösztöne, asszociatív képessége révén költői magatartásában, vershez való viszonyában szenzibilitásának »modern« vonásai érvényesültek, s így vált modern költészetünk vezéregyéniségévé”.¹ Gyermekverseivel is nagy sikert ért el a „huszadik századi vajdasági magyar trubadúr”.² Gitárt ragadott, s elkezdte őket énekelni falusi könyvtárakban, ifjúsági otthonokban, kopott tantermekben „világirodalmat”³ nyújtva gyermek- és felnőtt közönségnek egyaránt. Mégis, Domonkos életművének „kevésbé számon tartott szegmense”⁴ gyermekirodalmi munkássága, figyelmeztet bennünket Gerold László. És tegyük hozzá, mindeddig igen kevesen próbálkoztak meg a *Tessék engem megdicsérni* című kötet verseinek mélyrehatóbb elemzésével (1976-ban jelent meg először, ezt követte az 1980-as, bővített kiadás).

Domonkos István gyermekverseiben először is a szigorú helyhez kötöttség ötlük szemünkre, mindenekfölött „újvidékiek” ezek a költemények; a forró homokú táj is vajdasági, eperfával, a széles, fenyegető hullámú Dunával.

Orcsik Roland úgy véli, hogy ezt a couleur locale-t ironikusan jellemzi a szerző⁵, azonban ezzel a megállapításával messzemenőleg nem tudunk egyetérteni. Hiszen az *Újvidékben*, ha figyelmesen olvassuk, rájövünk, hogy tulajdonképpen mesemondás folyik: a város minden ablaka lekváros, a háta tarka foltos, a szájában kövér boltos, tenyerében pedig a Duna-parkot tartogatja. A megszemélyesítések és túlzások („a hópelyhek olyakkorák /

¹ Bori Imre: *Domonkos István*, in: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*, Forum, Újvidék, 1993, 217–218.

² Dormán László: *Farmernadrág repülő sörösüvegekkel, avagy egy huszadik századi vajdasági magyar trubadúr*, in: *Ex Symposion*, 1994/10–12., 126.

³ Uo.

⁴ Gerold László: *Kamaszok és felnőttek, Via Italia – Újvidéki Színház*, in: <http://www.szinbaz.hu/ellenfeny/archivum/2004per5/html/viaitalia.html>

⁵ Orcsik Roland: *Grimasz és fityisz, Domonkos István gyermekverseiről*, in: *Tiszatáj*, 2002/12., 92.

mint a lusta hízott kocák”) a hallgatóság ámítására és elbűvölésére szolgálnak: a versbeli két gyerek, „Dádó” és a „tudós Gigi”, érezzük, szinte szájtátva hallgatja városunkról ezt a csodás történetet. Ez az újvidéki jellegzetesség különben Tolnai Ottó gyermekverseiben is meghatározó. Gondoljunk csak a költő futaki úton elhelyezett ébenlibikókáira („és ott libegett / és ott billegett egész újvidék”, *Ébenlibikókák*).

Domonkos István „újvidéki” versei közé sorolhatjuk az *Egy világutazó naplójából* címűt is. Főhőse képzeletben világ körüli útra indul, hogy végül visszatérjen városába („Európa. Újvidék. / Újra itthon.”). Közben, Tamkó Sirató Károly Tengerecki Páljához hasonlóan, bekóborolja az egész Földet. Afrikában a Szahara tövisét keresi, „Latin neve: Juju Szúris”, Dél-Amerikában hason csúszva alszik egész héten „a búsböglyök miatt”, Ázsiában pedig „rizsaveszély” fenyegeti, ezért végrendeletet komponál. A fiú tehát (természetesen az újvidéki) városi múzeumra hagyja „ötven üvegklikkerét”, iskolatáskája tartalmát (különböző rézdrótokat és egyéb „fontos csavarokat”), valamint bugylibicskáját Túrú Jancsi kapja, „hadd kerüljön végre már / tekintélyben / a limáni srácok fölé”; szalvétagyűjteménye pedig Döncinél marad, Újvidék egy másik városnegyedében, „kinn a Heréskertben”.

Tehát, „a lírai én a felnőttek szempontjából csupa fölösleges tárgyat hagyományoz az államnak” (Orcsik⁶). Csakhogy, ha gyermeki tekintettel szemléljük a dolgokat, mint ahogyan azt a költő is teszi, ezek a tárgyak nem értéktelenek, sőt, valóságos kincsek. Jusson eszünkbe például Nemes Nagy Ágnes *Mennyi minden* című verse, ahol, mondjuk, egy cipőfűző, pléhdoboz, fenyőtoboz, gesztenyefa levele, valamint a „gerle tolla, kréta, gyufa, / fényképen a Verne Gyula” mind-mind a gyermekkor fontos rekvizituma.

Domonkos István több ízben megénekelte a Dunát is gyermekverseiben (pl. *A Duna, Dilidál, Eperfa*). Ezekben a „dunás versekben” a játékoság és a fantázia jut kifejezésre. A *Békeharcos*ban az utazás ismét csak a gyermeki képzeletben történik, ezúttal egy földrajzi atlasz lapjain: „ez itt a térkép / ez itt a Duna / ez itt a román / határ / megmutatnám én / folyónk torkolatát / de útlevel nélkül / bottal kezemben / nem léphetem / át a határt”. Azonban a gyermeki játék sosem teljes, nem befejezett, mert mindig valamilyen akadály, valamilyen hiány jelentkezik. Tehát nem lehet célba érni; amint láttuk, még a térképen sem lehet átlépni a határt. Valami hasonló történik *A folyóra vadásztam* című versben is. Nem mindennapi tevékenységnek lehetünk szemtanúi, ugyanis „a folyóra vadásztam / tegnap a Dunában”, mondja a történet elbeszélője, „zavartam a nedves vadat /

⁶ Orcsik Roland: *uo.*, 93. Orcsik szerint Domonkosnak ez a verse Villon *Nagy Testamentumának* paródiájaként is felfogható.

a mérsékeltén jéghideg / ráncos víz alatt”. De hiába éri utol a költemény elbeszélője, nincsen nála kalap, amivel leboríthatná, végül mégsem sikerül elkapnia ezt „a sovány szürke olajos / feletébb [sic!] veszélyes pasast”.

A *Tessék engem megdicsérni* című kötet verseinek gyermekszereplői nemcsak kint, a szabadban játszanak, hanem bent, a szobában is (*Amott a szobavölgyben*). Még az ágy is (amely talán betegágy) lehet a játék színtere: „Tenger. Vize sós. / Rajta egy hajó. / Sófehér vitorláját / sós szél feszíti. // Egy helyben áll mégis / már régen a hajó. // Szélszínű kicsiny kéz / áttetsző tenyerén / repül most fel a magasba. // Repülj hajó! // Köhögve bűg fel a motor, / de hangja megcsuklik. / Halljátok? Zokog. Zokog. // Kéz, vitorla, hajó / a paplan selyemhullámaiba / visszazuhan” (*Tenger, vize sós*).

Domonkos István gyermekverseiben sokszor egy hirtelen gesztus, egy törekény mozdulat szakítja meg a szöveg addigi nyugodt folyását, igencsak szuggesztív erőt kölcsönözve neki ezáltal. Az iménti idézetből kiderül, itt a gyöngye gyermekkézből aláhulló játékhajó zuhanása emeli meg a verset. Azután költőnk azt is tudja, hogy a gyermekkor nemcsak az öröm, a nevetés és a gondtalanság kora; a gyerekek is lehetnek szomorúak, magányosak, riadtak. A *Tél*-ben a gyermeki kíváncsiság az elhagyatottságtól való félelemmé alakul át. Hősünket egy zúzmarás téli napon elküldik valamit vásárolni, de ő maga sem tudja már, mi lenne az: „hová indultam? tán tejért / a jégcsap a fejemig ért”. A csodás téli látvány megtorpanásra készíti: „csak álltam nem jöttem értem / a vastag jégcsapot néztem”. A gyermek magánya a vers végén sem oldódik fel, hiszen „üres volt házunk / mire hazaértem // üres volt házunk / mire hazaértem”. Most is érezzük annak a hiánynak, úrnak a jelenlétét, melyet már az eddig említett verseknél is észleltünk.

Úgy tűnik, Domonkos István gyermekversei közül leheletfinom rezdüléseivel az *Eperfa* a leglíraibb, legérzékenyebb hangvételő. Talán nincs még egy ilyen költemény a magyar gyermekirodalomban, amely ennyire szubtilis módon tudná ábrázolni a megmagyarázhatatlan szomorúság érzését. Különösen meghatóak a második rész sorai, az olvasónak is szinte könnyeket csalnak a szemébe: „Duna / vizén / egy dereglye / sovány / bogár / szállt / a kezemre / sovány / bogár / szállj / el velem / hetek / óta / könnyes / szemem / eperfának / cérna / ága / hogy elszakadt / régen / a szívemben”. Ez az elmúlás felett érzett csendes bánat hatja át a *Válahányszor belém téptek* strófáit is („szaladnék de nincsen hova / ledobott a nyárnak lova // mennék haza de otthon vagyok / nevetnék én de arcom sajog”).

A szerző másutt is a gyermeki érzések színes skáláját tárja elénk. Szól a félénkségről, a szégyenérzetről, haragról, tehetetlenségről, unalomról és persze a diákszerelemről.

Domonkos legtöbb gyermekverse egyes szám első személyben íródott, a lírai én pedig talán mindig egy és ugyanaz a fiú. A kritika leginkább kópé voltát emeli ki, például, hogy nem szeret iskolába járni, s maga a tanulás sem tartozik kedvenc elfoglaltságai közé: „bizonyítványom / nem kitűnő / inkább feltűnő” (*Bizonyítványom*), vagy „lám / s untat nagyon / e tantermi / táj” (*Állok a padon*). Általában az a nézet, hogy a szerző versgyűjteményének legfőbb vonása a gyermeki és a felnőtt világ éles szembenállása. Viszont az elemzők nem veszik figyelembe azt, hogy itt egy szenzitív gyermeki lélek is kirajzolódik.

A „megkapóan friss”⁷, a kötetnek címet adó versben is inkább arról van szó, hogy a fiú, miközben életfilozófiáját magyarázza, igaz, teszi ezt kissé csibészesen, de egyúttal igen rokonszenves módon, tulajdonképpen a felnőttek figyelmét és szeretetét szeretné kivívni, mintsem arról, hogy tilalmaikkal szegülne szembe („ha én pénzt jövök kérni / tessék engem megdicsérni // ha nekem az orrom vérzik / tessék engem megdicsérni // ha a meggyfáról leesek értik / tessék engem megdicsérni”, *Tessék engem megdicsérni*).

Az első szerelem is különböző, felkavaró érzelmeket tartogat hősiünk számára. A lányok jelenléte elsősorban zavarba ejtő: „azért ugrottam én most / ilyen szép fejest / mert délben megettem / egy egész tányér levest // azért ugrottam én most / ilyen ócska hasast // mert a parton / a Csíkos Maja szalad” (*Azért*).

Néha meg bizony valóságos, fizikai értelemben vett veszedelmet képvisel: „nem tréfa ez / nem is líra / ott jön ni a / szeplős Míra” (*Hari Jama hari Krisna*) – kezdődik az önvallomás, hogy aztán később megtudjuk, a lány alaposan fejbe vágta hősiünket, mert az megcsókolta „szeplős fület”. De mit lehet tenni, „ilyenek a / szeplős lányok”, folytatódik a mulatságos-bús panaszáradat. Ráadásul, s ez a nagyobbik baj, mindezt titkon „három have- / rom kileste”, ezért érzi kilátástalannak helyzetét a fiú, szégyenletében legszívesebben teljesen elrejtőzne, láthatatlanná válna: „kukán fekszem / kuka mögött / nem is sírok / nem is nyögök // hari jama / hari krisna / mért nincs feje- / men harisnya // hari jama / hari krisna / zsák vagy zacskó // vagy tarisznya”.

Az eltűnés utáni vágy a következő szituációban is jelen van, amikor „állok a padon / nincsen irgalom / lám / azt beszél / hogy szeret / egy lány”. A harciasság és elszántság („nem vagyok robot / cipőmön homok / sár / homlokomon / egy vérvörös / sál”) gyorsan szertefoszlik ezzel a beismeréssel – „fényképezetek hol van a blicc / gyáva vagyok én ez itt a vice”,

⁷ Utasi Csaba: *A konstruktív álmoktól a meghasonlásig. Vázlat a hatvanéves Domonkos István költészetéről*, in: *Híd*, 2000/8., 537.

s hősünk inkább a menekülést választja, még ha az pusztán álomszerű is, meglehet, ez is csak egy képzelődés része. A vers tehát egy szürrealista képpel zárul: „elmegyek tevé / beduin vezér / vár / a sivatagban / egy pálma- / fán” (*Állok a padon*).

Megint máskor a fiú ismét szökésre adja a fejét, „hogya őszinte legyek / nincs itt maradásom / egy házzal arrébb viszem / a maxi kabátom” (*Mondom én tegnap a Tamásnak*), s az ok, újfent „a lányok”.

Érdekes, hogy a *Tessék engem megdicsérni* című kötet első kiadásában ennél a szövegnél a pösze beszéddel találkozunk (mely egyébként a szerb költőket is megihlette, s Zmajtól, az ő Milevicájától kezdve egészen a kortárs írókig föllelhető a gyermekversekben). A második kiadásban viszont Domonkos, hogy miért, nem tudjuk, „normalizálja” hőse beszédét, aki ezúttal már helyesen ejti ki a szavakat, például Tamásnak, öntsünk, lakásnak, Sári, piros masni, maradásom – a korábbi Tamásznak, öntsünk, lakásznak, Szári, pirosz maszni, maradászom helyett. Kár. Úgy gondoljuk, hogy az első változat mégiscsak érdekesebb, erőteljesebb, a selypítés külön bájt kölcsönöz a versnek, s így az egész történet értelme is módosul valamiképp.

Ezúttal a lírai én egy másik gyermekhez, barátjához intézi szavait: „mondom én tegnap a Tamásnak / öntsünk tiszta vizet / a pohárba / a lányok csak ülnek / a csecsemők másznak / olyan tejszaga van / ennek a lakásnak / azért jöttem igaz / mert tudtam itt lesz / a Sári / de tán csak nem fogok itt / estélig babázni / s minek a hajában / az a piros masni / látom már hogy örökre / ott fogom hagyni”. A monológ a fiúk és lányok közötti kibékíthetetlen ellentétéről tanúskodik, a reménytelen és be nem teljesült gyermekszerelemről.

Említettük már, hogy Domonkos István verseinek többnyire ő a főhőse, de azért néha más gyermekszereplő is föltűnik. (*Újvidék, Egy világutazó naplójából, A szél legjobb barátja, Eperfán, Rendetlenek az állatok*). Megtudjuk azt is, hogy „milyen gyerek ez a Béci”, a maflaságát sok humorral és melegséggel bemutató költeményből (*Béci*).

A tipikus gyermeki túlzásokat, hencegéseket, melyek mindig az élénk fantázia termékei, helyénvaló magyarázatok is követik: „nekem azért fáj a hasam / mert csak a számban / van fogam” (*Nekem azért fáj a hasam*). Mivel „a sonkát a gyomrom / nem bírja megrágni”, már kész is a megoldás, „úgy segíték rajta / persze magam miatt / egyenként lenyelem / a tejfogaimat”.

Másutt meg a vers gyermek hőse először jajgatni kezd: „jaj nekem hívatok papot / lenyeltem három meggy magot” (*Jaj nekem!*), hogy azután felsorolja, mi lesz a következménye annak, ha az orvos „nyomban itt nem támad” – a lármás gyomorláz veszélye fenyegeti, a mája annyira elzsibbadt

máris, hogy nem dobog, az orra és a háta egy hete vedlik stb. –, tehát „ez már az utolsó fázis”.

A gyermeki kérdés a túlzó állításoktól hemzseggő *Képzeltétek* című versben kulminál: „képzeltétek mi történt velem / egész éjjel csukva volt a szemem / úgy aludtam // képzeltétek mi történt nálunk / kiürült a levesestálunk / ebéd közben // képzeltétek micsoda szerencse / légy repült tegnap a kezemre / jókora bögöly // képzeltétek milyen erős vagyok / betörtem egy hatalmas ablakot / kavicsal // képzeltétek tavaly mit csináltam / sötét este megmostam a lábam / szappannal”.

Szerintünk nem fogadható el Bence Erika véleménye, amikor azt állítja ezekről a verssorokról, hogy „a nagyképű semmitmondás eljárása által válnak a gondolat- és érzelmszegény emberi közlés gúnnyrajzává”.⁸ Mert ezúttal is csak az élénk képzeletről van szó és arról a gyermeki vágyról, hogy a nagyotmondás megnyerje környezete figyelmét és bámulatát. Mindegyik versszakban az első két, hosszabb verssorban olyan dolgok említődnek, melyek után valami nem mindennapit, különöset váránk. Azonban a költő a harmadik sorban, mely lényegesen rövidebb az előző kettőnél, hirtelen a földre ránt bennünket egy teljesen közönséges megállapítással, és ezzel a „zuhanással” ér el telitalálatot.

Hasonló költői eljárást figyelhetünk meg egyébként Dušan Radovićnál is, amikor a dolgokat a feje tetejére állítja, felnagyítja, s a gyerekeknek igazságként tálalja fel. Domonkosnak ez a verse hangulatában nagymértékben emlékeztet bennünket Radović *Da li mi verujete* című művére.

Domonkos István egy ízben kijelentette, hogy az örökkévalóság dalai a szabadságról szólnak. S valóban, az ő gyermekverseiről elmondhatjuk, hogy a végtelen szabadságéi, melyet csak gyermekkorban érezhet az ember, két kemény klikkerrel a zsebben, amikor forró porba hullik az eper,⁹ amidőn a gyermeki lélek még otthon van ezen a világon. A sokszínű költői képzelet pedig érzékeny és meggyőző módon tudja élénkvarázsolni ezt a gyermeki fékezhetetlen szabadságvágyat.

Mindemellett költőnk képlékeny, világos nyelven írja felismerhetően rá jellemző verssorait, melyek egyrészt át vannak szöve a gyerekekhez is közel álló nyelvi formával, az argóval, másrészt pedig olyan kifejezésekkel, melyeket csak itt nálunk, a Vajdaságban használunk, nem részei az irodalmi nyelvnek. Ilyenek például a szerb nyelvi hatást tükröző „klikker” vagy a „blicc”. A két kultúra összefonódásáról vallanak az egyes nevek is, mint a „Dádó”, „Maja”, „Míra”. A versek térbeli lehatárolódásáról már szoltunk, természetesen számos más utalást is megemlíthetnénk, akár az egyetlen

⁸ Bence Erika: *Előkép és utótörténet*, in: *Híd*, 2000/8., 553.

⁹ A két utalás az *Eperfa*, illetve az *Eperfán* című versekből való

kérdő versmondattól álló *Számítámpéldát*: „ha három tehénnek / három szarva van / ha két lónak / négy patája / ha négy verébnek / három csőre / hány *dinár* jut / akkor a költőnek?” (kiemelés: U. A.).

Úgy gondoljuk, Domonkos István gyermekversei nemcsak a költő egész opusában foglalnak el fontos helyet, hanem, az erőteljes lokális színezet ellenére, az egész magyar gyermekirodalomban is. Mert a *Tessék engem megdicsérni* két kötete „a legautentikusabb poézissal van tele”, „esszenciális szépirodalom”; s ezen „szavak ünnepét”¹⁰ a gyermekkor örök szülőföldjén ünnepezzük.

Elhangzott szerb nyelven Újvidéken a Zmaj Játékok keretében megrendezett, Poezija za decu na razmeđu XX i XXI veka című tudományos tanácskozáson, 2007. június 7-én, Pesme slobode (Pesme za decu Ištovana Domonkoša) címmel.

¹⁰ Az idézetek Jovan Dundintól valók. *Vedrine i nespokoji* című tanulmányában olvashatunk arról, milyenek kellene lennie a jó gyermekkönyvnek. In: *Prizivi, Beleške čitaoca, Svetovi*, Novi Sad, 2002, 41–42.